

Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu'nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili*

Turan Efe

I. Giriş

Bugüne kadar Yakın Doğu'da tarihöncesi ve ön-tarih çağları ile ilgili yapılan çalışmalar yavaş yavaş meyvelerini vermeye ve bölgenin tarihi coğrafyası ile ilgili fotoğraf netleşmeye başlamıştır. Buna göre, İlk Tunç Çağı'nda, bugün Anadolu dediğimiz ülkemiz sınırları içindeki coğrafyada, kökleri Neolitik/Kalkolitik Dönemlere kadar inen, sınırlarının çizilmesinde coğrafyanın da etkili olduğu üç farklı kültürel/siyasal gruplaşmadan söz edilebilir: Bunlardan biri, son Neolitik'ten itibaren Mezopotamya'nın ayrılmaz bir parçası olan ve bizim bugün Güneydoğu Anadolu olarak adlandırdığımız Yukarı Mezopotamya kültür bölgesi; ikincisi bugün Doğu Anadolu dediğimiz bölgede yayılmış olan Karaz veya Kura-Araks Kültürü'dür. Bu kültürün son araştırmalara göre, Doğu Anadolu'nun doğu kesimi ve Ermenistan-Nahcevan Bölgelerini de içine alan coğrafyada Geç Kalkolitik'te şekillendiği ve buradan kuzeye ve güneye doğru yayılmış olabileceği söylenmektedir. Üçüncüsü ise, bugün Batı ve Orta Anadolu olarak adlandırdığımız, antik dönemlerde Küçük Asya denilen ve Anadolu yarımadasının tamamını içine alan coğrafyada söz konusu olan ve belki de "Batı Anadolu Uygarlığı" olarak adlandırabileceğimiz kültürel bütünlüktür. Bu bütünlük, birbirleriyle ortak özellikler içeren ve paralel gelişme gösteren bölgesel kültürler mozayiginden oluşur. Bu oluşumun gerisinde yatan nedenlerin en başında bölgenin coğrafi özelliği gelir. Şöyle ki: Üç tarafının denizlerle, doğu tarafının da yüksek dağ sıraları ile çevrili olduğu Anadolu Yarımadası, tarihöncesi dönemlerde Orta Doğu ile Balkanlar arasında bir köprü işlevinden daha çok, dışarıdan insan topluluklarının bölgeye girmesini zorlaştırıcı ve caydırıcı bir rol oynamıştır. Bu bağlamda belki sadece, siyasal ve kültürel yapıyı.kökten değiştirebilecek nitelikte

* Bu makale 14.04.2004 tarihinde Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün yıllık konferansları çerçevesinde sunulan konuşmanın geliştirilmiş metnidir.

olmayan sınırlı göçlerden ve ticari amaçla bölgeye gelen insan gruplarından söz edilebilir. Ancak aksi yönde, Anadolu Yarımadası'ndan Yunanistan Karası ve Balkanlar'ın yarımadaya yakın bölgelerine (Trakya), değişik dönemlerde göçler yapılmış olabilir. Doğal kaynakların zenginliği de bölge insanların yarımada içinde, çevre bölgelere fazla bağımlı olmadan yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamıştır. Bütün bunlar, yarımada etnik, kültürel ve siyasal oluşumların devamlılığında etkin birer rol oynamış olmalıdır.

Bu arada, kültürel alışveriş sebebiyle, Ege Adaları ile Anadolu'nun Ege sahilleri arasında bazı ortak kültür özelliklerinin söz konusu olduğunu, bugün Batı ve Orta Karadeniz dediğimiz bölgede ise yarımadanın geri kalan kısmına göre, bazı paralelliklere rağmen, nispeten farklı bir kültürel gelişim çizgisi izlendiğini de vurgulamamız gerekir. İşte bu konuşmamda, yeni araştırmaların ışığında, Orta Tunç Çağı öncesi Anadolu Yarımadası'nın kültürel/siyasal gelişimini ve bunun bölgenin M.Ö. 2. binyıl'daki tarihi coğrafyası için ne anlam ifade edebileceğini anahatları ile tanıtmaya çalışacağım.

II. İlk Tunç Çağı Öncesi Dönemler

Batı Anadolu'nun bilinen en eski kültürleri Neolitik Dönem'e tarihlenir. Bu kültürler varlıklarını çok az değişiklik ve gelişmelerle, Erken Kalkolitik sonlarına kadar sürdürür. Bunların en belli başlıları Hacılar, Ege Bölgesi-Kumtepe IA, Fikirtepe-Porsuk ve Aslanapa'dır. Orta Anadolu'da ise Can Hasan III ve Aşıklı'dan iyi bildiğimiz Akeramik Neolitik Dönem ile başlayan kültürel gelişim süreci, İlk Neolitik Doğu Çatal Höyük'le devam eder; Erken-orta Kalkolitik Dönemler ise Batı Çatal Höyük ve Can Hasan'dan bilinir (Fig. 1). Niğde-Aksaray bölgesinde, Erken-Orta Kalkolitik kültürel sıradüzeni Köşk Höyük, Tepecik-Çiftlik ve Güvercinkayası kazıları ile yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde bugüne kadar henüz, herhangi bir Neolitik yerleşme saptanamamıştır. Dolayısıyla, Orta Anadolu'da erken dönemlerle ilgili kültürler ve bunların yayılım alanları hakkındaki bilgilerimiz henüz daha çok sınırlıdır.

Bir anlamda "Geç Kalkolitik döneme geçiş evresi" olarak tanımlayabileceğimiz "Orta Kalkolitik" Dönem, Batı Anadolu'nun kültürel gelişim sürecinde ilk belirgin kırılma noktasını oluşturur. Geç Kalkolitik ise kültürlerin yayılım alanları ile ilgili olarak, hakkında en az bilgi sahibi olduğumuz dönemdir.

İlk Tunç Çağı'nın başlarına geldiğimizde, kültürel gelişim sürecinde ikinci önemli kırılma noktası oluşur. Coğrafi bölgelerde İlk Tunç Çağı'na özgü yeni kültür özelliklerinin şekillenmeye başladığı ve kabaca M.Ö. 3300-

3000/2900 yılları arasına denk gelen bu süreç, tarafımdan “İlk Tunç  ağı’na Geçiş Evresi” olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde çanak çömlekte hemen hemen tüm Batı Anadolu’da bazı önemli ortak özelliklerden söz edilebilir. Kültürel gelişimdeki bu kırılma -önceki için de geçerli olmak üzere- i  dinamiklerin harekete geçmesi ve bölgeler arası coğrafi/kültürel ilişkilere bağlanabilir. Dolayısıyla, bu kırılma noktalarının oluşum nedenini, bölge dışından yapılan g  erle açıklamanın somut bir dayanağı yoktur. Örneğın bu durum, Mezopotamya’da Obeid Kültüründen Uruk’a geçişte, önemli bir dış müdahale olmaksızın çanak çömlekte ortaya çıkan radikal değişim ile kıyaslanabilir.

III. İT  I Dönemi (M. . 3000-2700)

Batı Anadolu’da büyük oranda çanak   mleğe dayalı olarak saptanan İT  I kültür bölgeleri en azından dörttür: Bunlar Troya I-Yortan, Beycesultan EB I, İznik, Frigya ve Likya-Pisidya’dır. Ayrıca, Aydın-Muğla illerini içine alan ve henüz çok az araştırılmış olan bölge de, belki “Karia” olarak adlandırılabileceğımız beşinci bir kültür bölgesini oluşturur. Bu bölgenin coğrafi yakınlık sebebiyle, Kiklad Adaları ile yakın ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada, önemle vurgulanması gereken husus, bu yeni kültür bölgelerinin yayılım alanlarının sınırlarının, önceki d nemlerinkiyle uyulmasıdır. Orta Anadolu İT  I kültür bölgelerinin yayılım alanları konusunda da yine çok az bilgi sahibiyiz. Gerçekten de yukarıda söz konusu edilen kültür bölgelerine özgü çanak çanak çömlek grupları arasındaki benzerlikler, genel olup son derece çarpıcı farklılıklar vardır. Bu farklılıklar bir sonraki İT  II döneminde de devam eder.

Bu kültür bölgeleri içinde ayrıca, yerel çanak çömlek grupları söz konusudur. Bunların sınırları, kültür b lgelerinininki kadar belirgin değildir; sınırlar üzerinde genellikle geçiş bölgeleri oluşmuştur. Bu grupların saptanmasında sadece mal grupları değil, kap formları, bezeme tür ve motifleri de dikkate alınmuştır.

IV. İT  II Dönemi (M. . 2700-2400)

İT  II’de söz konusu olan kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları hakkında daha fazla bilgi sahibiyiz (Fig. 2)¹. Giderek daha da belirginleşen kültür bölgelerinin sınırlarındaki süreklilik, kültürel ve siyasal olduğu kadar etnik

¹ önce K. Bittel ve daha sonra J. Mellaart ve D. H. French’in yaptıkları çalışmalarla varlıklarından söz edilen ve sınırları çizilmeye çalışılan kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları, son senelerde gerçekleştirilen yeni kazı ve yüzey araştırmaları ışında tarafımdan tekrar ele alınmakta ve yorumlanmaktadır: T. Efe, “Batı

devamlılığı da akla getirmektedir. Ancak, kültürel ve belki de etnik bağların bir arada tuttuğu bu kültür bölgeleri ile ilişkili olarak, merkezi siyasal otoritenin varlığına işaret edebilecek herhangi bir somut veri bugüne kadar ele geçirilememiştir. Çanak çömlek bölgeleri ise bize belki de dolaylı olarak, birbirleriyle akrabalık bağı olan yerel yöneticilerin veya beylerin idaresindeki feodal bir yapılanmanın sınırlarını göstermektedir. Bu durum, bir anlamda bugün Anadolu'nun doğusunda egemen olan ağılık sistemi ile kıyaslanabilir.

İTÇ II döneminde bu defa, Orta Anadolu kültür bölgeleri hakkında da genel hatlarıyla bilgi sahibiyiz. Bunların en belirginlerinden biri, Konya Metalik Malı ve erik kırmızısı astarlı çanak çömleği ile karakterize olan ve tüm Konya Ovası'nı içine alan Konya Kültür Bölgesi'dir.

Bunlardan ikincisi, batıda Sivrihisar dağ sırasından, Kızılırmak Kavsine kadar geniş bir bölgeyi içine alan Orta Anadolu kültür bölgesidir. Önceleri "Bakır Çağ Çanak Çömleği" olarak adlandırılan grup, bu bölge için en önemli ortak özelliktir. Bu grubun tüm malzeme içindeki oranı, çanak çömlek gruplarının yayılım alanları içinde farklılıklar göstermektedir. Üçüncü bölge ise kuzeyde Kastamonu, Sinop ve Samsun illerini içine alır. Bu bölge ile ilgili kültür bölgeleri ve çanak çömlek gruplarının sınırları henüz yeterince netlik kazanmamıştır.

Bunların içinde benim, Filyos Kültür Bölgesi olarak adlandırdığım ve çanak çömleğinin kabaca Zonguldak, Karabük ve Bartın illerini içine alan dağlık kesimde yayılmış olabileceği bu grup, Balkanlar'dan söz konusu bölgeye yapılan bir göç dalgası ile ilişkilendirilebilir. Belki de bu şekilde bu bölge, ilk defa iskân edilmiş olmaktadır. Bu kültürü veren Karadeniz Ereğli yakınlarındaki Yassıkaya yerleşmesinde, 2000 yılında bölge müzesi ve şahsımın başkanlığında, bir sezonluk kurtarma kazısı gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Batı ve Orta Karadeniz Bölgesi İTÇ kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları, yarımada'nın geri kalan kısmından oldukça yerel ve nispeten farklı bir gelişim çizgisi sergiler.

İlk Tunç Çağı'nda kültür bölgeleri ve çanak çömlek gruplarındaki devamlılık, stabil ve barışçıl bir kültürel/siyasal yapılanmayı akla getirmektedir. Hatta, bu kültür bölgelerinin sınırlarının daha önceki dönemlerin kültürleriyle

Anadolu. Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı", *Tunç Bakışlar. ArkeoAtlas*. 2003, s. 92-129; T. Efe "Pottery Distribution within the Early Bronze Age of Western Anatolia and its Implications Upon Cultural, Political (and Ethnic?) Entities", (yay. haz. M. Özbaşaran, O. Tanındı, A. Boratav) *Homo Amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*. Ege Yayınları. İstanbul (2003). s. 87-104. Bu yayınlarda özellikle kültür bölgeleri ve çanak çömlek gruplarının sınırları ile ilişkili olarak bazı uyumsuzlukların bulunması, şüphesiz araştırma yetersizliğinden ve konu üzerindeki çalışmalarımızın halen devam etmesinden kaynaklanmaktadır.

de büyük oranda uyum sağlaması, bu devamlılığın Neolitik Dönemden itibaren sürekliliğinde, coğrafya ve siyasal yapılanma kadar, etnik devamlılık da rol oynamış olabilir.

Çanak çömlek gruplarının sınırları, belki de birbirleri ile barışçıl bir ortamda ve yakın ilişki içinde olan yerel idarelerin varlığına işaret etmektedir. En azından İlk Tunç Çağı'nın başlarında merkezi otoritenin, yerel beylerin veya idarecilerin dolaylı olarak varlığını kanıtlayabilecek anıtsal nitelikli konut veya saray yapısı bugüne kadar ele geçirilememiştir. Belki de, sınıfsal farklılıkların henüz yeterince belirginleşmediği feodal bir yapıdan söz edilebilir. Çanak çömlek grupları içindeki siyasal yapılanma, Mezopotamya'da aynı dönemde ortaya çıkan şehir devletleri tarzında olabilir veya bugün hâlâ Anadolu'nun doğu kesiminde geçerli olan ağalık sistemi ile karşılaştırılabilir.

Batı Anadolu kültürlerinin oluşum ve gelişimi ile ilgili değerlendirmeler, esas itibarıyla çanak çömlek ve küçük buluntulara dayanmaktadır. Çok sınırlı sayıda kazı yapılmış olması sebebiyle, yerel mimarinin özellikleri ve gelişimi ile ilgili bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Fakat, Batı Anadolu'nun mimaride zamanla kendine özgü bir stil geliştirdiğini kesin olarak söyleyebiliriz. Buna göre, genel hatlarıyla iki yerleşim modelinden söz edebiliriz: 1. Anadolu yerleşim planı, 2. Linear yerleşim planı. İlk Tunç Çağı'nda özellikle Demircihüyük, Bademağacı ve Liman Tepe yerleşmelerinden tanıdığımız Anadolu yerleşim planının bilinen ilk örnekleri, Son Kalkolitik başları ve hatta Erken Kalkolitik Dönem'e kadar inmektedir. Bu durum da, yukarıda değinildiği gibi, yarımadadaki kültürel devamlılığın diğer bir kanıtı olarak kabul edilebilir. İlk Tunç Çağı'nın başlarında daha karakteristik olan radyal plan, İTÇ III içlerine doğru giderek linear plan şekline dönüşür.

Anadolu'nun batısında kazısı yapılmış çok az yerleşme yeri bulunduğu ve bunların sadece birkaçında geniş alanlarda çalışılmış olduğundan olayı, İTÇ I ve İTÇ II kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları ile ilgili olarak, merkezi idarenin varlığına işaret eden idari binalar hakkında, bugüne kadar yeterince bilgi edinilememiştir². Karataş/Semayük'te yerleşmenin merkezi yerindeki höyük üzerinde yer alan ve İTÇ II dönemine tarihlenen tek odalı yapı, diğer yapılardan plan ve diğer bazı özellikleri itibarıyla ayrılmaktadır. Yapı üç taraftan, üzerinde payelerin yer aldığı bir kerpiç duvarla çevrilidir. Bu duvarla yapı arasında "U" şeklinde bir avlu yer alır. Zamanla duvarın

² Batı Anadolu'da şehirciliğin ilk aşamaları ile ilgili olarak daha ayrıntılı bilgi için bkz: T. Efe, "Küllüoba and the Initial Stages of Urbanism in Western Anatolia", (yay. haz. M. Özdoğan, H. Hauptmann, N. Başgelen) *Ufuk Esin'e Armağan. Köyden Kente Yakın Doğu'da İlk Yerleşimler*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul (2003), s. 233-264.

dış tarafına yığma topraktan setler inşa edilmiştir. Yapı içinde, işlevi konusunda somut bilgiler verecek iç mimari öğelere rastlanmamıştır.

Aizanoi (Çavdarhisar) antik kentinde, Zeus Tapınağı yakınında yapılan sondajda İTÇ II'ye tarihlenen bağımsız bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Megaron veya megaronumsu plan özellikleri taşıyan bu yapının, bağımsız oluşu ve yükseltilmiş bir platform üzerine inşa edilmiş olması, kamusal bir işlevinin olabileceğini akla getirmektedir. Şüphesiz her iki yapı da, çağdaş Mezopotamya örnekleriyle karşılaştırıldığında son derece mütevazıdır.

Ancak Geç İTÇ II'den itibaren merkezi otoriteye bağlı olarak gelişen şehir yerleşmelerinin varlığına dair dolaylı deliller ele geçirilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Mezopotamya ve yakın çevresi ile uzak mesafeli ticaretin başladığı anlaşılmaktadır. Bu durum ana ticaret yolları üzerinde, daha önce sözünü ettiğimiz yerel beyler tarafından kontrol edilen ticaret merkezlerinin kurulmasına yol açmış olabilir. Böylece bu beyler veya feodal ağalar gelişen bu ticaret sayesinde giderek zenginleşmiş ve güç kazanmış olmalıdırlar. Böylece yerleşmelerde kamuya ait yapılar ortaya çıkmaya başlar ve yerleşmeler giderek aşağı ve yukarı şehirler olmak üzere iki ayrı kısma ayrılır. Söz konusu doğu etkisi, bölgeye daha yakın olan Kilikya ve Orta Anadolu'nun doğu kesiminin malzeme ve mimarisine özellikle daha fazla yansımıştır. Bu bölgelerde ilk import Suriye şişeleri ve madencilikte Mezopotamya ile paralellikler gösteren teknolojik ve tipolojik yenilikler ortaya çıkar.

İTÇ II'nin sonlarına doğru, Ege kıyılarından, doğuda Kızılırmak Kavsî'nin içi ve Orta Karadeniz Bölgesi'ne kadar her bölgede madeni aletlerde ani bir artış gözlenir; alet tipleri ve elit tabakanın ihtiyaçlarına cevap vermek üzere, özellikle prestij objeleri çeşitlenir; buna bağlı olarak da yavaş yavaş madencilikte yeni teknikler ortaya çıkmaya başlar.

Bu dönemde, doğu etkileri Anadolu'nun batısında -Kilikya ve Konya Ovası haricinde- gerçek anlamda henüz Göller Bölgesi'nden kuzeyde Eskişehir'e kadar olan İç Batı Anadolu'da özellikle madencilikte hissedilmektedir. Bunlar arasında, kalayın ilk kullanımı, kurşun şişeler, *toggle pin* denilen süs iğneleri, aydemir balta ve kıvrık saplı hançer gelmektedir. Bunlar henüz Ege sahillerindeki bu dönem yerleşmelerinde ele geçirilememiştir. Batı Anadolu'da kalaylı tunçun ilk kullanımı ise özellikle Konya-Akşehir, Yukarı Sakarya-Eskişehir ve İznik-İngöl Ovaları üzerinden Kilikya Bölgesi ile Troas ve dolayısıyla Kuzey Ege'ye kadar uzanan güzergâh üzerinde yoğunlaşmaktadır. Birbirine bitişik ovalardan ve Güney Marmara sahil şeridinden oluşan bu doğal ulaşım yolu, Kilikya ve Troas Bölgeleri arasında önemli bir kervan yolunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamış olmalıdır.

İşte bu doğal ana ulaşım yolu üzerindeki Yukarı Sakarya Ovası'nın batı kesiminde yer alan Küllüoba, bize bu doğu etkilerinin, İTÇ II Dönemi'nden itibaren yerleşmelerin sosyo-politik yapısında nasıl değişikliklere yol açmış olabileceği konusunda önemli ipuçları vermektedir. Yerleşme bu dönemde aşağı ve yukarı şehirlerden oluşmaktadır. Yukarı şehrin etrafı bir surla çevrilidir. Aşağı şehir suruna ait elimizde henüz somut bir veri yoktur. Yukarı şehir linear plan anlayışına uygun olarak inşa edilmiştir: Arka kısımları sura dayanan megaron ve megaronumsu plan içeren uzun evler, yan yana bitişik olarak düzenlenmiştir. Ancak yukarı şehrin orta kesiminde, bağımsız olarak inşa edilmiş yapı kompleksleri yer alır. Bunlar şimdilik Kompleks I ve Kompleks II olarak isimlendirilmiştir. Doğu taraftaki Kompleks I'in ön cephesi doğuya bakar ve ön kısmında 25x20 m ebatlarında büyükçe bir avlu yer alır. Doğu tarafta sur üzerinde yer alan ve bizim "Doğu Kapısı" olarak adlandırdığımız kapıdan ancak zikzaklar çizilerek bu avluya ulaşılmaktadır. Avluya çıkışta, hemen sağ tarafta, 2m boyunda *in situ* olarak bir dikilitaş ortaya çıkarılmıştır. Avlunun kuzeyinde üst kısmı kırılarak büyük oranda tahrip edilmiş olan diğer bir *in situ* yassı taş ta yine, dikilitaş olmalıdır. Belki de Kompleks I, avlu ve bu avluyu çevreleyen evlerin tamamı bir büyük kompleks oluşturmaktaydı. Buradaki kapı-avlu-idari yapı (saray) sıralaması ve önemli yapılarla ilişkili olarak avlu inşa edilmesi fikri -yukarıda değinilen yoğun ticari ve kültürel ilişkilere bağlı olarak-Mezopotamya mimarisi etkisiyle ortaya çıkmış olabilir.

Ön cephesinin batıya baktığı Kompleks II, güneyde tüm yapı boyunca devam eden 31 m uzunluğunda bir megaron içerir. Megaron girişine taş döşeli bir rampa ile ulaşılır. Sundurmanın iki köşesinde, silolar yer alır. Ortada 9 m uzunluğunda büyük bir salon, arkada iki ve önde bir olmak üzere, daha küçük üç mekân yer alır. Orta salonun duvarı üzerindeki bir giriş, kuzeydeki mekânlarla irtibatı sağlar. Bu megaronun kuzey bitişğinde büyük bir mekân ve onun da kuzeyinde, içinde 7 küpün *in situ* olarak ele geçirildiği koridor şeklinde bir magazin açığa çıkarılmıştır (Fig. 3). Bu kompleksin tüm planı henüz tam olarak ortaya çıkarılmadığı gibi tabanlarına da ulaşamamıştır.

V. Erken İTÇ III Dönemi (M.Ö. 2400-2000)

Batı Anadolu'da birçok yerleşmede, İTÇ II'den İTÇ III'e geçişte yangınlar saptanmıştır. Bu durum, çanak çömlek gruplarının yayılım alanları içinde merkezi idareyi ele geçirmek için yapılan mücadelelerin bir yansıması olabilir. Bu dönem içlerine doğru uzak bölgeler arası ticaret daha bir yoğunluk kazanmış ve şimdi Kilikya ile Troas arasında, yukarıda değinilen hattı takip eden önemli bir karavan yolunun ortaya çıkmış olması olasılığı vardır. Batı Anadolu'da İTÇ III yerleşim dağılımına baktığımızda, yerleşmelerin büyük

oranda bu hat üzerinde ve yakın çevresinde kümелendiğini görürüz. Bu yoğun ticaret, kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları içinde, malzeme gruplarında söz konusu olan yerel özelliklerin, yavaş yavaş ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, çanak çömlekte İTÇ III Dönemi'nin karakteristik özelliklerinin önemli bir kısmı, büyük olasılıkla ilk olarak bu karavan yolu üzerinde ortaya çıkmıştır. Çömlekçi çarkının ilk kullanımı, bu yeni özelliklerin başında gelir. Tarsus'ta da bu yeni İTÇ III çanak çömlek özellikleri kuvvetli bir yangından sonra ortaya çıkar ve şimdi çanak çömlek ve mimari ilk defa büyük oranda batı etkisindedir. Ancak çömlekçi çarkı Kilikya Bölgesi'nde bir yenilik olmayıp Geç Kalkolitik sonlarından itibaren kullanılmıştır; dolayısıyla batıya doğru da buradan yayılmış olmalıdır.

İşte bu İTÇ II'den İTÇ III'e geçiş süreci, "Büyük Kervan Yolu" üzerindeki Küllüoba'da gayet açık bir şekilde izlenebilmektedir. Burada ele geçirilen çark yapımı yalın çanak çömlek ve Suriye Şişesi taklitleri ile ayak şeklindeki mühürler (Fig. 4, 6, 8), Kilikya yönünden gelen etkileri gösterir. Ayak şeklindeki mühürlerden biri de yine, Kervan Yolu üzerinde yer alan Konya-Karahöyük'ün XVI. katında ele geçirilmiştir. Dolayısıyla, Troya'da II. yerleşme başlarında, geleneksel kültürde ortaya çıkan önemli değişikliklerin gerisinde de bu oluşum yatmış olmalıdır. Bu yenilikler arasında çömlekçi çarkı ve özellikle tankard ve depas gibi zarif kapların ve (Fig. 5 ve 7), lapis lazuli balta ve diğer yarı değerli taşların kullanımı, madencilikte yeni teknikler başta gelmektedir. Bu dönem Anadolu mimarisi ve çanak çömleğinin Kırklareli yakınlarındaki Kanlıgeçit'te ortaya çıkarılması ve yine bu tür çanak çömleğin güney Bulgaristan'da birkaç yerleşmeden bilinmesi, bu kervan yolunun Trakya içlerine doğru da uzandığını bize göstermektedir. Oldukça anıtsal özellikler taşıyan Troya IIc kalesi ve çağdaşı Urla yakınlarındaki Liman Tepe yerleşmesi, merkezi otoriteyi barındırmış olması gereken önemli merkezlerdir. Troya'da kapı-avlu ve idari yapı sıralaması, Küllüoba'daki ile benzeşmektedir. Liman Tepe'de kale içinde ayrıca bir iç kalenin varlığından da söz edilmektedir.

Batı Anadolu'daki bu gelişmeler, Ege Dünyası'nı da etkilemiş ve orada Kikladlar'da ve Yunanistan Karası'nın doğu sahillerinde Anadolulaşma (*Anatolianising*) olarak tanımlanan ve Lefkandi I-Kastri evresi ile başlayan sürecin oluşumuna yol açmıştır. Yine Anadolu'daki gelişmelere paralel olarak, Yunanistan Karası'nda belki de kamuya ait olan ve "koridorlu ev" olarak adlandırılan ilk yapılar ortaya çıkar. Anadolu etkileri bu bölgede 3. binyıl sonuna kadar devam eder.

Batı Anadolu orijinli buluntular bu dönemde doğuda, Kuzey Suriye de dahil olmak üzere, Fırat Nehri'ne kadar yayılır. Bu durum Batı Anadolu'nun kültürel ve politik olarak ne kadar güç kazandığının bir göstergesidir. Urfa'nın

kuzeyindeki Titriş Höyük'te batı orijinli mermer idoller ve depas ele geçirilirken; Kuzey Suriye'de Tell Selenkahıyye ve Tell Bia'da birer depas bulunmuştur.

Tüm bu gelişmelere rağmen, İTÇ III Dönemi'nde de yerel çanak çömlek özellikleri devam etmiş olup, önceki kültür bölgeleri ve hatta çanak çömlek gruplarının sınırlarının da büyük oranda korunduğunu gösteren önemli deliller vardır. Ancak bunun somut olarak ortaya konulabilmesi için, yeni araştırmalara gereksinim vardır. Örneğin Bitinya-Frigya Kültür Bölgesi'nde, bu dönemde de üç ayrı çanak çömlek grubu önemli değişikliklere uğrayarak varlıklarını sürdürmüştür; Orta İç Batı Anadolu Kültür Bölgesi ise, bu dönemde portakal renkli astarlı bir çanak çömlek grubu ile karakterize olur. Troas Bölgesi'nde "Troya II-III Kültürü" olarak da adlandırılan yeni çanak çömlek grubu, önceki Troya I grubunun sınırlarını muhafaza eder.

VI. Geç İTÇ III Dönemi (M.Ö. 2000-1800)

Geç İTÇ III'te, diğer bir deyişle Orta Tunç Çağı'na Geçiş Evresi'nde (*Übergangsperiode*) İç Batı Anadolu kültürel ve aynı zamanda belki de siyasal olarak giderek Orta Anadolu ile bütünleşir. Bu yeni oluşumun ortaya çıktığı bölge, daha sonra tarih sahnesine çıkacak olan Hitit Devleti'nin çekirdek bölgesiyle kabaca uyuşur. Bu geniş coğrafyada, geleneksel yerel çanak çömlek gruplarıyla birlikte, Geçiş Evresi'nin çanak çömleği karakteristik özellikleriyle ortaya çıkar.

Küllüoba'da 4 ayrı evre ile temsil edilen bu dönemin çanak çömleği -aynen Beycesultan'da olduğu gibi- bir önceki erken İTÇ III Dönemi'nin bir devamıdır. Dolayısıyla, Hitit çanak çömleğinin de esasını oluşturan bu grup çanak çömleğin, İç Batı Anadolu'da ilk olarak ortaya çıkmış olması olasılığı vardır. Özellikle, araştırma eksikliğinden kaynaklanan nedenlerle, Anadolu Yarımadası'nda İTÇ II'den İTÇ III'e geçişle ilgili bu ve bunun gibi çok önemli sorunlar çözüm beklemektedir.

VII. Sonuç

Kültür bölgeleri ve çanak çömlek grupları ile ilişkili olarak, kesin sonuçlara ulaşmak için, önümüzde daha alınması gereken uzun bir mesafe bulunmasına rağmen, bugün en azından Anadolu Yarımadası'nda kökleri belki de Neolitik Dönem'e kadar inen ve birbirleri ile yakın etkileşim içinde bulunan kültürel ve belki de etnik İlk Tunç Çağı gruplarından söz edebiliriz. İTÇ II'den itibaren giderek politik kimliklerinin de ön plana çıkmaya başladığı bu kültürler mozayici, komşu bölgelerle kıyaslandığında kendi içinde "Batı

Anadolu Uygarlığı” tanımına uygun bir bütünlük oluşturur. Beraberinde şehirciliğin ve daha yoğun ticaretin gelişmesini sağlayan bu politik/hiyerarşik oluşum, İTÇ III Dönemi’nde batıda Ege Dünyası ve Balkanlar, güneydoğuda Fırat Nehri’ne kadar olan bölgeyi etkileyecek kadar önemli bir güç haline gelmiştir. .

Anadolu Yarımadası’nda, Hitit öncesine ait bugüne kadar kesin olarak tapınak diyebileceğimiz bir yapı ortaya çıkarılamamıştır. Bu durum, özellikle Marcella Frangipane ve Mehmet Özdoğan’ın vurguladığı gibi, Mezopotamya’nın tapınak ekonomisine dayalı sosyal, kültürel ve politik yapılanmasının, Hitit öncesi Batı Anadolu’da söz konusu olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

İleride çözümlenmesi gereken önemli sorunların başında, bölgede M.Ö. 2. binyıl içlerine doğru kültürel devamlılık yanında, politik devamlılığın da söz konusu olup olmadığı; diğer bir deyişle, İTÇ III hanedanlıkları veya krallıkları ile, Hititler ve Hitit metinlerinde adı geçen Batı Anadolu ülkeleri arasında politik anlamda bir devamlılığın bulunup bulunmadığı gelmektedir. Burada en büyük eksiklik, tüm yarımada bize bu geçişi veren erken 2. binyıl hakkındaki bilgilerimizin son derece sınırlı olmasıdır. Komşu bölge kültürlerinden önemli etkiler almış olmasına rağmen, Hitit Devleti’nin kendine özgü kültürel, sosyal ve siyasal yapılanmasının gerisinde, hiç şüphe yok ki Yarımada’nın önceki dönemlerinin etkisi yatmaktadır.

Yarımada’da başlangıcından M.Ö. 2. binyıl sonlarına kadar kültürel gelişim sürecinde kayda değer bir kesintinin olmadığı ve bu oluşumun “Anadolu Uygarlığı” olarak tanımlanabileceği, 60’lı yılların sonunda ilk defa saygıdeğer Hocamız Müteveffa Prof. Dr. Uluğ Bahadır Alkım tarafından dile getirilmiştir³; aziz hatırası önünde saygıyla eğilirim. Benim burada çizmeye çalıştığım tablo, onun tezinin bir anlamda, yeni araştırmaların ışığında daha somutlaştırılmış ve ayrıntılandırılmış şeklidir.

Saygı ve sevgilerimle

Prof. Dr. Turan Efe
İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı
34459 İstanbul/Turkey
turan_efe@hotmail.com

³ U. Bahadır Alkım, *Anatolia I*. Geneva 1968.

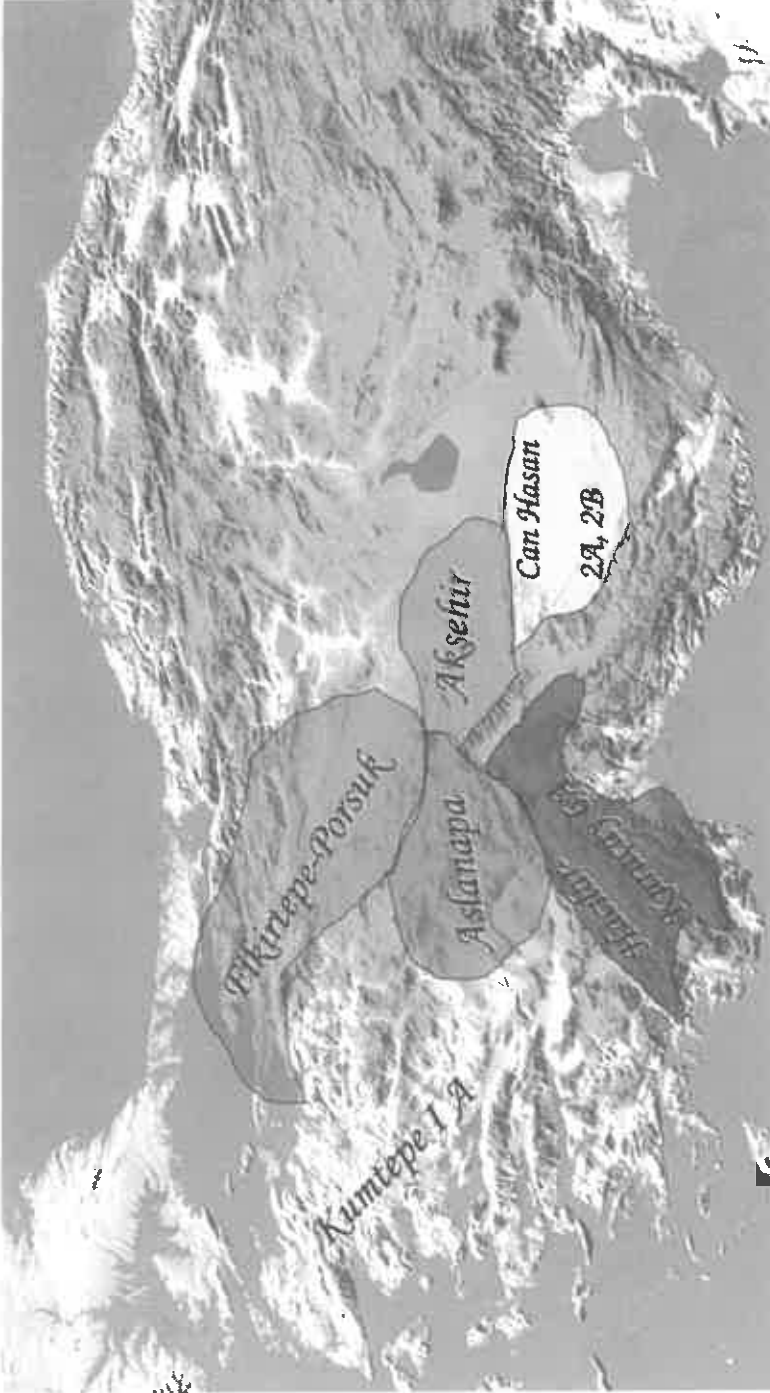

Fig. 1

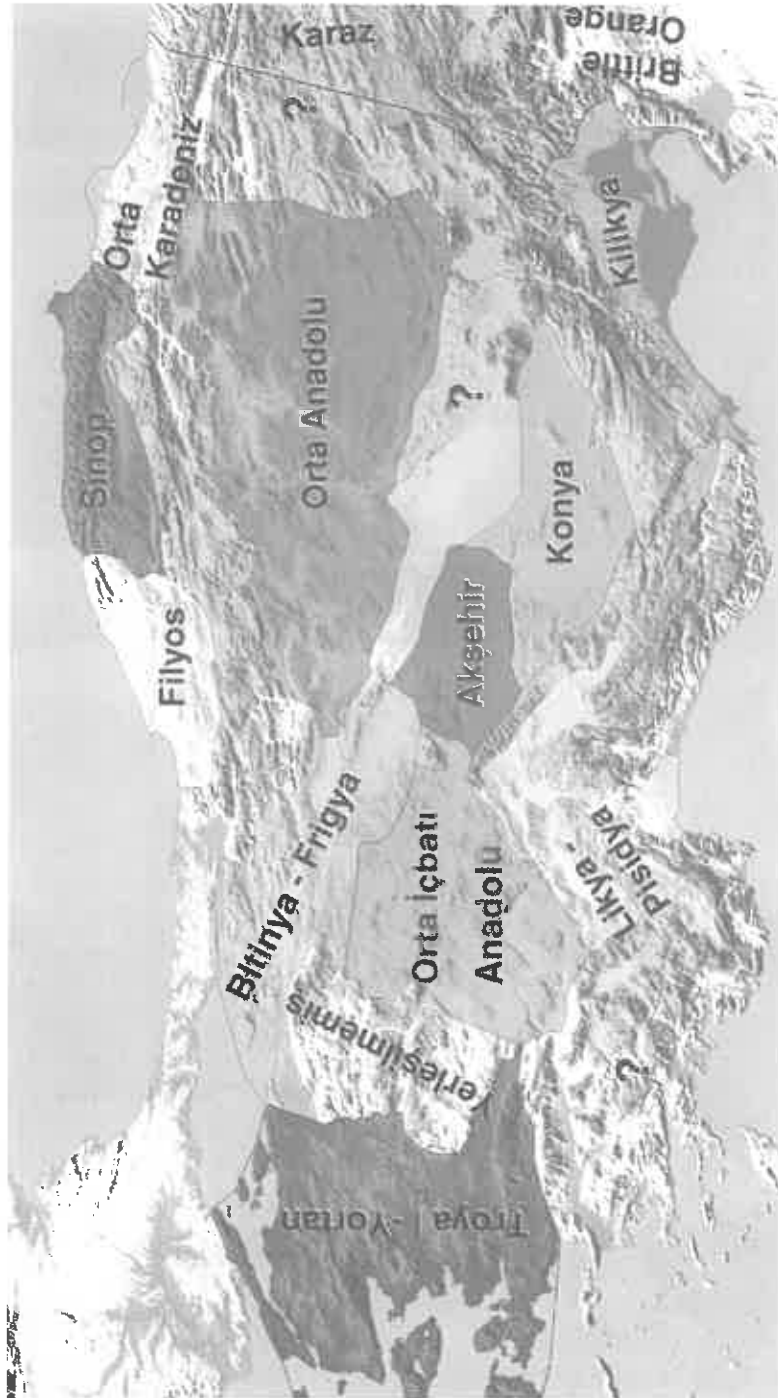

Fig. 2

Fig. 3 Küllüoba, Kompleks II'ye ait magazin ve in situ küpler

Fig. 4 Küllüoba'da bulunmuş olan Troya A2 tabakları

Fig. 5 Küllüoba'da bulunmuş olan iki depas

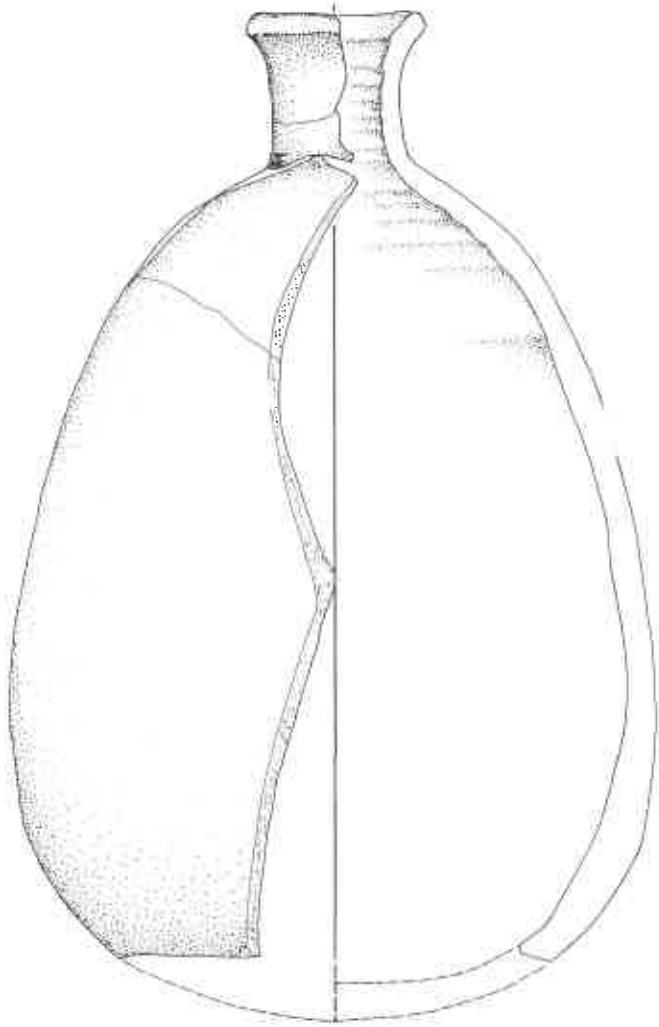

Fig. 6 Kölluoba, kırmızı astarlı şişe parçası (Suriye Şişesi taklidi)

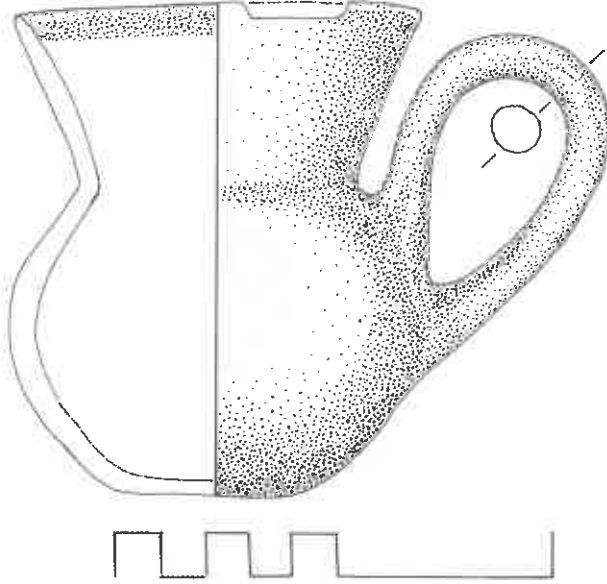

Fig. 7 Küllüoba, tarkard

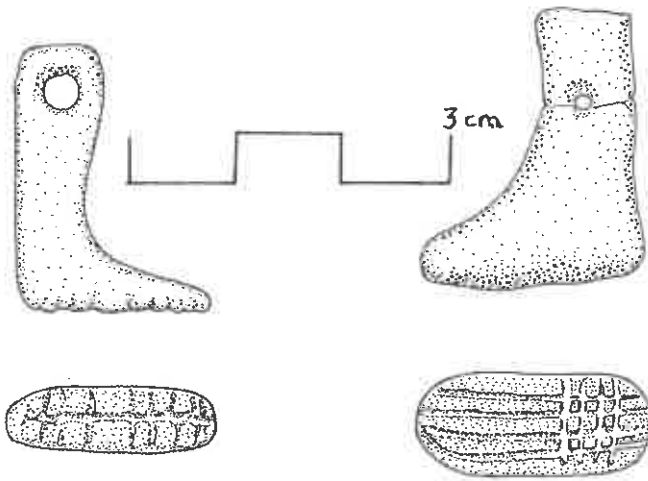

Fig. 8 Küllüoba, ayak şeklinde mühürler (soldaki mermer, sağdaki pişmiş toprak)

